

УДК 82-92/94+305-055.2

ПРОТЕСТ ПРОТИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ТВОРЧОСТІ РОДИНИ ГРІНЧЕНКІВ

Яковлева І. В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті досліджено гендерний дискурс у творчості родини Грінченків. Проаналізовано роль і місце родини Грінченків у жіночому русі кінця XIX – початку XX ст. на основі не досліджених раніше документів.

Ключові слова: Борис Грінченко, Марія Грінченко, Настя Грінченко, жіночий рух, гендерний дискурс.

Яковлева И. В. Протест против гендерных стереотипов в творчестве семьи Гринченко. В статье исследуется гендерный дискурс в творчестве семьи Гринченко. Рассматриваются роль и место семьи Гринченко в женском движении конца XIX – начала XX в. на основе неисследованных ранее документов.

Ключевые слова: Борис Гринченко, Мария Гринченко, Настя Гринченко, женское движение, гендерный дискурс.

Yakovleva I. V. Protest against gender stereotypes in the Grinchenko's family works. This article analyses Grinchenko's family participation in Ukrainian women's movement in the end of XIX – early XX century. The research based on famous works and previously unstudied documents unpublished articles by Boris Grinchenko, popular Maria Grinchenko's chapbook, small fiction works and poetry, written by Boris, Maria and Nastya Grinchenko. Unpublished works are stored in the funds of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. Vernadsky.

The analysis is carried out in a comparative aspect. The comparative approach is used to supplement the traditional interpretation of the work's by disclosing other levels of each Grinchenko's family member creative manner and biography. Analyzed works are chosen cause of need to enter them into scientific circulation. The aim of this paper is to highlight the new aspects of the gender discourse in Grinchenko's family works and to show their connection and distinctive features.

Ukrainians fought for their freedom in Ukrainian lands divided between the two empires. Women's movement was a logical continuation of this struggle. Boris and Maria Grinchenko theoretically interpreted the "women's question" due to the special treatment of a woman whose remains were preserved in Ukrainian intelligent families. In addition, they, according to their beliefs, brought up their only daughter Anastasia (Nastya). Then Nastya Grinchenko became at the forefront of the universal struggle for creating a new society based on partnership and mutual respect.

It is shown the prospects for further research in the global context of the Ukrainian literary process in the end of XIX – early XX century.

Key words: Boris Grinchenko, Maria Grinchenko, Nastya Grinchenko, women's movement, gender discourse.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

У дослідженні розглянуто участь родини Грінченків у жіночому русі початку XIX – кінця XX ст. та протест проти гендерних стереотипів у художніх та публіцистичних творах Бориса Грінченка, Марії Грінченко (відомої під псевдонімом Марія Загірня) та їхньої доньки Анастасії Грінченко. Грінченки не лише брали участь у жіночому русі як частині громадського руху того часу та звертали увагу на гендерні стереотипи у своїх творах, а й розробляли «жіноче питання» у плані ідеологічному у своїх публіцистичних статтях. Про це свідчать твори Б. Грінченка «Жінка в до патріархальну добу», «Борня жінки за свою самостійність», «Женское движение в Галиции» та ін. (усі три не були опублікованими та зберігаються зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної біблі-

отеки України імені В. Вернадського), публіцистика М. Грінченко та твори А. Грінченко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання громадської та політичної діяльності торкалися у своїх роботах ще сучасники Б. Грінченка та перші дослідники його життя і творчості – як приклад можемо навести праці С. Єфремова та М. Плевака, нарис Л. Смілянського, пов'язані з поверненням замовчуваного у радянський час імені Б. Грінченка дослідження М. Рильського, О. Білецького, І. Пільгука, В. Яременка, А. Погрібного та, звичайно ж, численні сучасні дослідження. Так, питання гендерного дискурсу у творчості Б. Грінченка торкаються у своїх статтях Н. Гаєвська та А. Хоптяр.

Порівняно менше досліджені біографія та творчість М. Грінченко та ще менше – А. Грінченко. Так, просвітницьку та літературну діяльність М. Грінченко досліджували її сучасники Д. Дорошенко, В. Дурдуківський, С. Єфремов, С. Русова; на сьогоднішній день маємо два дисертаційних дослідження – Л. Неживої («Літературно-мис-

тецькі та наукові пошуки Марії Загірньої», 2001) та М. Лашка («Педагогічна та просвітницька діяльність Марії Грінченко», 2017) – присвячених її постаті. Насті Грінченко та її участі у жіночому русі присвячували свої статті Л. Сахно, А. Мовчун, Н. Клименко, А. Швець, А. Спірідонова та ін.

Метою цієї роботи є висвітлення особливостей художньої реалізації кожним із представників родини Грінченків протесту проти панівних на означений період гендерних стереотипів, простежити реалізацію ідеологічного виміру цього протесту у біографічному плані та ввести в науковий обіг їхні невідомі раніше твори.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання наступних **завдань**:

- окреслення ставлення представників родини Грінченків до «жіночого питання», ідеологічну його розробку в їхніх публіцистичних творах;
- простежити практичне втілення в життя Грінченками своїх поглядів на прикладі листування, педагогічної та громадської діяльності;
- висвітлити участь Насті Грінченко у галицькому жіночому русі;
- проаналізувати протест проти гендерних стереотипів у художніх (зокрема народопроектних) творах кожного з представників родини Грінченків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці XIX – на початку XX ст. особливе ставлення до жінки в українських інтелігентних сім'ях було звичайним явищем – як приклад, можемо навести родинні традиції Білозерських, Косачів, Озаркевичів тощо. Як активні учасники громадського життя в часи розгортання боротьби жінок за свої права в усьому світі, Грінченки теж не залишали жіночий рух поза увагою. Варто проте зазначити, що і Борис, і Марія Грінченки були природно включені до боротьби за право жінок на освіту природно ще до одруження як учителі. Крім того, ролі жінки в освіті й освіті для жінки були присвячені статті Бориса Грінченка у Санкт-Петербурзькому журналі «Русский народный учитель» 1883–1884 р. «Змиевские педагогические курсы» та «Письмо в редакцию», де він виступав за право жінок отримувати освіту та викладати нарівні з чоловіками [2].

На Зміївських курсах Б. Грінченко, власне, й познайомився з Марією Гладиліною, яка згодом стала його дружиною і «...вірним товаришем у всіх моїх заходах і в багатьох важких і важких працях» [18, 22]. М. Грінченко ж у своїх спогадах зазначає, що своїми прогресивними поглядами Б. Грінченко був відомий ще до знайомства з нею («...до мене слава дійшла... років за три») [6, 27].

За численними свідченнями сучасників, подружжя Грінченків швидко набуло слави як приклад взаємоповаги та спільної праці. Так, Іван Липа наголошував, що Грінченки – «справжня українська сем'я без компромісів, що в цьому подружжі повне духове єднання, що обоє складають одну душу, разом роблять одне тіло і не легко, може, й неможливо, розділити працю

одного від другого...» [14]. Невідомим же для широкого загалу залишився той факт, що, окрім боротьби за право жінки на освіту та реалізації гендерного дискурсу в плані художньому та практичному (тобто подаючи приклад власним життям), обидві «половинки» родини Грінченків розробляли його у вимірі ідеологічному.

Підтвердженням цього є неопубліковане дослідження Б. Грінченка, датоване роком його одруження (1884) – «Жінка в допатріархальну добу» [8] та ще один незавершений рукопис «Борня жінки за свою самостійність» [10].

В обох названих текстах, які фактично є різними варіантами однієї статті, Грінченко детально аналізує проблему «боротьби жінки з чоловіком» від доісторичних часів до його сьогодення, стверджуючи, що «...борня жінки за свою самостійність почалася не тільки з нового часу, але вона проходить через усю історію чоловіцтва...», тобто наголошуючи на «стародавності» цього питання.

Загалом стаття присвячена проблемі виникнення індивідуального одруження. Грінченко намагається знайти причини, які спричинили появу індивідуальної моногамної форми одруження, адже це «...історія <...> незмірно цікава і вдвляючись у неї нам довелося би може багато де в чому одмінити свої погляди на становище жінок», і говорить, що ми «мало або й зовсім не знаємо історії жінки, – нашої матері, сестри, дружини, котрі всі мали і мають далеко більше значення в історії чоловіцтва, ніж усі Александри Македонські».

Розглядаючи різні форми одруження, розповідає Б. Грінченко і про такі для жителя тогочасної Російської Імперії екзотичні, як поліандрія та жінковладство, згадуючи між іншим і легенди про амазонок, у тому числі й слов'янських, і вважаючи їх відлунням реально існуючого колись стану речей. Таким чином він підкреслює одну з головних думок твору – що патріархальний лад як такий не є природним і непорушним, але був свого часу сформованим тими чи тими причинами. На завершення автор зауважує, що на наших землях «жінковладство...» вочевидь «падало потроху довго» [8].

Оскільки другий рукопис практично повторює перший, проте зі зміщеними акцентами та суттєвими купюрами, маємо підстави стверджувати, що Б. Грінченко планував переробити свою статтю для публікації, скоротивши її та дещо пом'якшивши гострі кути, але згодом від цього наміру відмовився.

Не відмовився він проте від своїх поглядів – знаючи про виняткову цілісність природи і принципів Б. Грінченка, можемо навіть сказати, що, виробивши свою чітку позицію, Грінченко далі живе й працює відповідно до неї – це бачимо у численних прикладах. Повністю поділяє його погляди дружина – про це свідчить її брошура «Про одруження на Україні в давніші часи» [5].

Ці праці свідчать про те, що обидві «половинки» родини Грінченків, хоча і не вважали для себе необхідним явно боротися за права жінок, були цілком свідомі того, що проблема визволення жінки потребує вирішення та працювали над цим. Як уже було сказано вище, до боротьби за право жінок на освіту вони були залучені, оскільки були вчителями.

Численні приклади такої боротьби знаходимо у спогадах М. Грінченко «Школи, де вчителював Борис Грінченко» [6, 27-85]. У цій праці Марія Миколаївна докладно описує конфлікт із Христіною Данилівною Алчевською, де між іншим відповідає на її звинувачення Б. Грінченка в тому, що він був «...чуть ли не противником женского образования». М. Грінченко обурено пише, що Б. Грінченко «...вообще не делал разницы между мужчиной и женщиной в деле образования., всегда сочувствовал стремлению женщин к свету и отстаивал право их на образование. Я позволю себе привести в подтверждение этого одно место из сочинений Б. Д. «Хорошей женой и хорошей матерью может быть только та женщина, которая будет и хорошей гражданкой, а это невозможно в наше время без образования». Далі М. Грінченко наголошує, що Б. Грінченко завжди обстоював рівні права на освіту: «Грінченко не тільки не розганяв дівчат зі школи, а вмовляв батьків віддавати їх до школи так саме, як і хлопців» [6].

У такому ж вільнодумному як на той час дусі виховувало подружжя свою єдину дочку Настю і, за свідченнями сучасників, це виховання було більш, ніж результативним. Настя Грінченко не лише займалася політичною та навіть революційною діяльністю, а й опинилася у вирі жіночого руху на західноукраїнських землях [13].

Поштовхом до участі Насті Грінченко у жіночому русі стали суворі й незвичні для наддніпрянців галицькі звичаї, які Грінченки обговорювали в листуванні. Так, М. Грінченко 1903 р. (рік вступу до університету) пише доньці: «Жалієшся на застарілі традиції й забобони. Але, як мені здається, що тобі не обов'язково їм підлягать. Доведеться, може, де в чому рахуватися трохи з їхніми звичаями, а взагалі жити відповідно до своїх традицій» [12].

Опис Настею в листах «диких» традицій та її активна участь у жіночому русі, вочевидь, стали поштовхом до повернення Б. Грінченка до теми гендерних стереотипів у статті «Женское движение в Галиции» [9]. Там він, зокрема, пише: «... положение женщины в настоящее время здесь гораздо тяжелее, чем в России. Каждый шаг женщины и в особенности девушки связан целой спутанной сетью почти бессмысленных традиций. Девушка почти не может показаться на улице <...> не говоря уже о том, что верхом неприличия считается, если девушка осмелится идти с молодым мужчиной! Рядом с этим та же девушка совершенно свободно посещает универси-

тетские лекции, которые слушает вместе с теми же молодыми людьми и никому даже в голову не придет удивиться этому обстоятельству или найти в нем что-либо предосудительное.

Эта несообразность бросается в глаза каждому постороннему человеку и нужно только удивляться, как не замечают ее прежде всего те, которым приходится прежде всего страдать от нее!» [9].

Піднімає питання гендерних стереотипів та становища жінки Б. Грінченко (а за ним і його дружина М. Грінченко) не лише в публіцистиці – варто згадати також галерею «мужніх жінок», увічнених ним у поетичних творах: «Матильда Аграманте», «Біла бранка», «Галіма», «Беатріче Ченчі» та ін.

Б. Грінченко також торкається означеної теми у літературних казках – як приклад, можна навести твори «Дума про княгиню-кобзаря», «Мудра дівчина», «Смілива дівчина» та решту зі створеної ним галереї «дівчат».

Тісно співпрацюючи з піонеркою жіночого руху Ганною Барвінок, не оминають Грінченки теми становища жінки й у творах «на народну тему».

Так тему «бессмысленных традиций» Б. Грінченко піднімає у творах «Нелюб» та незавершеному «Нелюба жінка», М. Грінченко пише оповідання «Наплакалась я сьогодні» – і цей перелік можна продовжувати.

Загалом окреслити ставлення Б. Грінченка до «жіночого руху» можемо так: «Таке становище примушує жінку обурюватися проти прав мужчини над нею, проти тієї форми одруження, яка є» [1, 374-388].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Завдяки особливому ставленню до жінки, залишки якого збереглися в українських інтелегентних сім'ях, Грінченки (хоча й ніколи не акцентували на цьому увагу самі) стали одними з тих, хто підготував ґрунт для активного включення жіноцтва до подій подальшої української революції. Борис та Марія Грінченки не лише осмислили питання гендерних стереотипів, їх витоків та еволюції становища жінки теоретично, а й відповідно виховували свою єдину доньку Анастасію, яка, представляючи наступне покоління, стала в авангарді загальнонародської боротьби за повагу до людини як такої та створення нового, заснованого на партнерстві, суспільства.

Можемо стверджувати, що таке теоретичне осмислення «жіночого питання», хоча й не було ними активно декларованим, серйозно вплинуло на їхнє життя. Зокрема, викладені вище дані є цінними для розуміння неймовірно (для тогочасного суспільства) толерантного ставлення батьків до цивільного (тобто без вінчання) шлюбу Анастасії Грінченко.

Говорять Грінченки про гендерні стереотипи не лише у житті представниць освіченої верстви – «панночок», а й звертаються до питання

становища жінок-представниць простого народу. Цілком справедливо вказують вони на те, що причиною панування стереотипів і «бесмысленных традицій» є відсутність відповідних знань та загальна неосвіченість. Відповідно, вважаючи освіту найголовнішим засобом емансипації, Грінченки, підпорядковуючи «жіноче питання» національному, борються за право жінок на освіту та пишуть твори, спрямовані на заповнення «пробілів» у знаннях.

Розробка ж Грінченками питання історичного походження гендерних стереотипів в публіцистичній спадщині дає можливість простежити, як обидві «половинки» родини Грінченків реалізували свої уявлення про жінку, створюючи персонажів-жінок. Спостереження за реалізацією ідеологічних розробок Грінченків у їхніх естетичних системах та їх порівняння відкриває перспективу подальших наукових пошуків та, сподіваємося, буде висвітленим докладніше у наступних роботах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганна Барвінок. Збірник. До 170-річчя від дня народження. Київ, 2001. 556 с.
2. Грінченко Б. Зібрання творів. Педагогічна спадщина: у 2-х кн. / упоряд. О. М. Мислива, А. І. Мовчун, В. В. Яременко; комент., прим. В. В. Яременка. Київ, 2013. Кн. 2. 424 с.
3. Грінченко Б. Нелюб: Оповідання. Київ, 1927. 20 с.
4. Грінченко Б. Твори: в 2 т. / упоряд. В. В. Яременка; приміт. А. Г. Погрібного, В. В. Яременка. Київ, 1990. Т. 1. : Поетичні твори. Оповідання. Повісті. 640 с.
5. Загірня М. Про одруження на Україні в давніші часи. Київ, 1912. 47 + (1) с.
6. Загірня М. Спогади / Передмова, упорядкування, примітки Неживої Л. Л. Луганськ, 1999.
7. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Спр. 31383.
8. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Спр. 31449.
9. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Спр. 31493.
10. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Спр. 31560.
11. Інститут рукопису НБУВ. Ф. І. Спр. 32397.
12. Інститут рукопису НБУВ. Ф. III. Спр. 36722.
13. Клименко Н. Львівський період життя Насті Грінченко: сторінки з біографії. Борис Грінченко – відомий і невідомий: матер. щорічних Грінченківських читань: 5 груд. 2012 р. / за заг. ред. В. О. Огнев'юка, Л. Л. Хоружої, А. І. Мовчун. Київ, 2013. С. 58–78.
14. Липа Іван. Ессе номо (Памяти Бориса Грінченка). Українська хата. 1910. Кн. 5. С. 312–318.
15. Липа Іван. Пам'яті Насті Грінченкової. Українська хата. 1909. Ч. 7-8. С. 353–355.
16. Мовчун А. Борис Грінченко і Марія Загірня: феномен родинного життя. Слово Просвіти від 22.02.2013.
17. Мовчун А. Настя Грінченко. Дивослово. 2010. № 2.
18. Яременко В. Людина без копії – Борис Грінченко: архівні документи, раритети, матеріали до біографії Б. Д. Грінченка, виявлені у 2013-2016 роках. Київ, 2017. 258 с.